

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2019-3-22-25>

УДК 373.091.33 : [738 : 666.3.05 : 693.63]

Мусіна Надія Іванівна,

вчитель технології художньої кераміки, вчитель-методист, КЗ «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат «Дивосвіт» Запорізької обласної ради, мст. Білозірка, Запорізька обл., Україна, musina34@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ВИРОБІВ НА ГОНЧАРНОМУ КРУЗІ ТА ЇХ ДЕКОРУВАННЯ НА УРОКАХ ЛІПЛЕННЯ

Висвітлено особливості роботи вчителя художньої кераміки з формування керамічних виробів учнями на уроках ліплення в умовах спеціалізованого закладу мистецького профілю. Описано методику формування виробів на гончарному крузі, способи і різновиди їх декорування. Презентовано алгоритм витягування глечика і тарелі на крузі та їх декорування кольоровими ангобами з використанням груш та методом фляндрування. Матеріал статті адресовано студентам, вчителям, керівникам гуртків загальноосвітніх, спеціалізованих шкіл мистецького профілю та закладів позашкільної освіти.

Ключові слова: учні основної школи, декор, способи декорування, гончарний круг, ангоби.

Українське гончарство має давні корені та увійшло до славетних сторінок історії українського національного мистецтва. Кераміка формує естетичний смак, почуття прекрасного у вихованців. Вивчаючи традиції, засвоюючи мову форм, орнаменту, технології виготовлення, знайомлячись із особливостями матеріалів для ліплення, учні опановують досвід поколінь, що спонукає її розвивати власні творчі здібності у процесі створення виробів. Крім набуття необхідних художньо-технічних навичок, уроки ліплення ще й сприяють загальному розвитку – зорового сприйняття, пам'яті, образного мислення школярів, моторики рук, координації рухів і орієнтації у просторі.

Різноманітні аспекти проблеми формування виробів на гончарному крузі

стало предметом уваги дослідників-науковців І. Веремійчук, Д. Гобермана, Л. Данченко, О. Голубець, С. Черепанової та ін. Предметом уваги науковців та майстрів художньої кераміки стали: типологія кераміки (Б. Шрамко, Г. Ковпаченко, В. Іллінська, А. Моруженко, П. Гавриш), технологія виготовлення виробів (Є. Антонович, Н. Калашник, К. Матейко та ін.), проблеми виховання художнього смаку, національного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва (В. Зубань, І. Савчук, Л. Чміль, А. Чекановський). У працях дослідників висвітлено історію гончарного мистецтва, описано особливості гончарних виробів в осередках гончарства, технології роботи майстрів над формуванням керамічних виробів.

Питання методики формування виробів на гончарному крузі та пробле-

ми способів і різновидів декорування гончарних виробів розглянуто епізодично в піручниках Г. Гребенюк, Т. Канченко, в посібниках В. Сковронського, В. Крутенко. Проблематика кераміки та дослідження керамічного мистецтва висвітлюються в періодичному виданні «Український керамологічний журнал» НАН України.

Проводяться Всеукраїнські науково-практичні конференції, семінари – на базі шкіл кераміки с. Малобілозерка Запорізької області, смт. Опішня Полтавської області, у педагогічних університетах м. Харкова, м. Полтави, м. Миколаєва та Київського національного університету культури і мистецтв. Традиційними стали Міжнародні пленери майстрів керамічного мистецтва в Запорізькій області. Так, на базі «Малобілозерської спеціалізованої естетичної школа-інтернату II–III ступенів «Дивосвіт» Запорізької обласної ради пройшов вже 13-й Міжнародний мистецький пленер «Дивосвіт-2019», девіз якого – «Єднаймося заради миру». Учасниками пленеру стали керамісти, майстри із Польщі, Словаччини, Індії, України (м. Львів, Київ, Запоріжжя, Дніпро, Донецьк, Ужгород, Харків) та ін. У програмі пленеру – організація творчого процесу, проведення майстер-класів, мистецьких акцій, творчих майстерень під керівництвом митців, обмін досвідом роботи, а також культурно-пізнавальні заходи, в рамках яких – знайомство з історико-архітектурними пам'ятками Таврійського краю.

Зазначимо, що кожен керамічний осередок України має унікальні традиції, притаманні саме йому, тож навчання сучасної молоді мистецтва виготовлення виробів на базі навчальних закладів цього краю, що всотали надбання попередніх поколінь, має свою специфіку, що варта вивчення. Тож метою статті є розгляд особливостей роботи вчителя художньої кераміки з формування учнями керамічних виробів на уроках ліплення в умовах спеціалізованого закладу мистецького профілю та опис методики формування виробів на гончарному крузі учнями 7–8 класів, способів й різновидів декорування глиняного посуду.

Кераміка – один з найдавніших видів мистецтва, що представляє інтерес для сучасних дослідників і пересічних українців, які можуть побачити витвори майстрів на виставках кераміки, наприклад тих, що проводить Львівська Національна Академія Мистецтв. Керамічні вироби представлено в виставковому просторі Національного музею українського народного декоративного мистецтва (м. Київ) та інших мистецьких музеях України. Вироби керамічної творчості дуже мальовничі й різноманітні: високі вази, декоративні тарілки і рельєфи, дрібна пластика, сувенірні вироби, гончарний посуд – все доступне творчості кераміста.

Гончарний посуд є різновидом кераміки, що часто використовується в побуті. Він служить не тільки для зберігання та готування їжі, а є також оздобою українських осель. Гончарні вироби як зразки декоративно-ужиткового мистецтва мають давні традиції й історію в Запорізькому краї. Протягом багатьох років гончарі Малобілозерщини передавали нащадкам технічні прийоми, засоби виразності ліплення й технологію виготовлення гончарних виробів, прийоми фляндрування, розпису. Свої унікальні традиції має КЗ «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат «Дивосвіт», де одним із курсів є ліплення. Заняття з ліплення в спеціалізованому закладі мистецького спрямування організовано на основі програми «Ліплення» для учнів 5–9 класів (гриф МОН України, лист від 28.07.2017 р., № 21.1/12-Г-473). Також зазначимо, що в стінах закладу для цього створено всі умови в майстернях із спеціальним обладнанням: електричні муфельні печі, кульові млини для помелу шлікерної маси, гончарні круги, капи, турнетки для розпису виробів, допоміжні матеріали.

Зосередимося на процесі формування гончарних виробів на гончарному крузі вихованцями 7–8 класів названого навчального закладу.

З 7 класу в ході опанування навчального предмета «Ліплення» учні починають вивчати етапи роботи – послідовність виконання операцій на гончарному крузі. Закріпивши свої вміння, вони починають формувати

прості вироби: солянки, горщики, макітерки та ін. Крім цього, учні навчаються складати вироби з декількох, окремо виготовлених частин, додаючи при цьому деякі деталі, виготовлені ручним ліпленням.

У 8 класі завдання, які виконують на гончарному крузі, стають більш складними: школярі навчаються витягувати глечики різної висоти та різної складності (з вузьким та широким горлом, з різною величиною пуза, з ручкою та без ручки), а також опановують технологію витягування мисок різної конфігурації.

Невідомою частиною гончарного формування є **декорування готового гончарного посуду**, яке сприяє розвитку дитячої творчості та фантазії. Існує безліч способів декорування керамічних виробів, серед яких основними елементами стає *текстурне та фактурне декорування*, що включає понад десять різних технік виконання.

З метою формування якісного гончарного виробу, виконують основні етапи **роботи на крузі**: центрування, зміцнення текстури керамічної маси, формування порожнини і дна, формування циліндра, оформлення виробу з циліндра. Розглянемо кожний етап окремо.

Центрування (розміщення колобка глини по центру круга). Колобок із зусиллям кидають по центру круга, що обертається. При швидкому обертанні колобок повинен здаватися майже нерухомим. Щоб досягти цього, необхідно зафіксувати руки, лікті притискати до корпусу тіла. Зігнуті кисті рук тримають спереду корпусу на колобці; а для надання їм стійкості – зближують зап'ястя. Відриваючись періодично від круга, на колобок весь час набризкують воду для кращого ковзання. Збільшуючи поступово натиск долоней і пальців рук, розміщують колобок точно в центр круга.

Зміцнення текстури керамічної маси (підвищується однорідність маси і видаляється повітря). Після центрування, стискаючи глину обома руками і повільно піднімаючи їх вгору, формують купол, перетворюючи в конус. Тиск рук повинен бути направлений під прямим кутом до осі робочого круга. Після цього при обертанні круга конус

притискають руками донизу. Операцію витягування і опускання глини повторюють вісім-десять разів. У результаті маса стає більш однорідною, при цьому витісняється повітря.

Формування порожнини і дна. Тримавши великий палець правої руки вертикально, вдавлюють його вниз у центр колобка, інші пальці при цьому знаходяться із зовнішньої сторони колобка, вони контролюють певне переміщення глини в боки. В утворену порожнину додають невелику кількість води. Глибина вдавнення великого пальця визначає товщину дна. Для розтягування глини в боки ліву руку або пальці опускають до дна утвореної порожнини і обережно натискають у напрямку правої руки, яка підтримує глину із зовнішньої сторони. Маса обробляється вологими руками.

Формування циліндра. Під час витягування циліндра на поверхню його порожнини весь час додають воду. Циліндр витягують до тієї висоти, яку повинен мати готовий виріб. Під час обертання круга руки «ведуть» від денця до верху, намагаючись наблизити їх одна до одної, щоб отримати достатньо тонку стінку.

Оформлення виробу з циліндра. З готового циліндра виготовляють задуманий виріб: якщо давити на внутрішню сторону циліндра, то стінки його будуть витягуватись із розширенням форми. При такому формуванні дуже важливо, щоб у ньому брали участь обидві руки, знаходячись всередині і зовні циліндра точно одна навпроти другої, взаємно координуючи тиск, необхідний для утворення потрібної форми.

Особливого значення в процесі формування гончарних виробів має декорування. **Декорування виробів** у процесі виготовлення художньої кераміки здійснюється в основному після високотемпературного випалу, який повністю формує керамічний виріб. Існує багато способів декорування виробів у сирому вигляді, після сушки і першого випалу, які за дією на поверхню виробу поділяють на *текстурне* – рельєфне і *фактурне* – гладке декорування.

Текстурне декорування. До цього виду декорування відносяться випуклі і заглиблені прикраси поверхні виробів.

Випуклі прикраси поверхні у вигляді рельєфу і приставних деталей характерні для майоліки, теракоти, гончарних виробів, фаянсу і рідше фарфору.

Заглиблені прикраси виконують різними способами: молетажем, ажуром, інкрустацією, сграфіто, різбленням.

Молетаж – це спосіб нанесення на виріб ритмічного орнаментального малюнка вдавлюванням спеціального коліщатка або системою валиків у накатній машинці. Заглиблення заповнюють кольоровим ангобом. У керамічному виробництві молетажем наносять в основному бордюри.

Ажур – різновид заглибленого прикрашення виробів. Для виконання цього виду декорування малюнок наносять на виріб при формуванні в гіпсовій формі у вигляді тонкої вдавненої лінії (на гіпсовій формі це випукла лінія). По контуру малюнка в місцях, які повинні бути вирізаними, ручним свердлом висвердлюють отвори, потім спеціальним ножом вирізають наскрізний орнамент. Декоративний ажур використовують в основному на фаянсових, іноді на фарфорових виробках.

При *інкрустації* малюнок вирізають під певним кутом, не наскрізь, аналогічно тому, як при виготовленні ажурі. Потім в утворені заглибини запресовують зафарбовані маси, склад яких близький до складу маси черепка. Інкрустацію використовують на фаянсових, майолікових і гончарних керамічних виробках.

Сграфіто за прийомами роботи аналогічний гравіюванню. Поверхню виробу, призначену для гравіювання, покривають тонким шаром ангобу більш світлого тону, ніж сам виріб. Ангоб підсушують до напівтвердого стану. Вологість сирого ангобу, за якої зручно виконувати роботу, приблизно 19–20 %. Щоб зм'якшити ангобний шар і запобігти його пересиханню, в ангоб додають декілька крапель гліцерину. Малюнок переносять на поверхню виробу припудрюванням через кальку, проколоту по контуру малюнка товстою голкою. Інструментом для гравіювання можуть бути олівець, голка, лопатка зі сталюного дроту із сплющеним і заточеним кінцем та ін.

Різьба відрізняється від сграфіто більш глибокими лініями, проведеннями

вістрям олівця або гострим інструментом у м'якому кольоровому шарі ангоба або в незафарбованому черепку. Виріб, декорований цим способом, покривають кольоровими або прозорими глазурями. Глазур, завдяки утворенню в заглибинах більш товстого шару, виділяє малюнок.

Фактурне декорування виконують фарбуванням матеріалу керамічними фарбами, ангобами й іншими матеріалами, а також покриттям кольоровими глазурями, розписом тощо. Це декорування виконують наступними способами: лошінням, мармуризацією, фляндрівкою, пастилажем, підглазурним декоруванням.

Лошіння – один із найстаріших способів фактурного декорування керамічних виробів. При лошінні поверхню напівсухого черепка загладжують гладким каменем, куском дерева або кістки для ущільнення верхнього шару. Іноді лошіння роблять по підсушеному шару ангобу. Після випалення поверхня стає гладкою і блискучою, рівномірною і з чистим кольором.

Декорування кольоровими ангобами здійснюють способом мармуризації, або «мармуру». Отримують «мармур» декількома способами внаслідок живописного розтікання кольорових ангобів у суцільному свіжонанесеному на виріб шарі однокольорового ангобу. Спіральні переплетені лінії утворюються при вільному розтіканні кольорових крапель, смужок, плям, нанесених на поверхню мокрого ангобного шару під час обертання або струшування виробу.

Різновид мармуризації – *фляндрівка*. Фляндрівку виконують за допомогою простого інструмента – дерев'яної палички або сталюного дротика. Виріб, покритий ангобом, встановлюють на турнетку, обертають і гумовою грушею наносять хвилясті горизонтальні лінії з контрастного ангобу. Потім у заглибинах цих ліній роблять кольорові крапочки або короткі штрихи, після чого швидкими рухами за допомогою дерев'яної палички або тонкого дротика знизу вгору наносять вертикальні лінії. У результаті отримуємо хвилястий орнамент.

Пастилаж – живописна прикраса ангобами, яку наносять на виріб за

допомогою гумової груші або піпетки. Натискаючи на грушу або піпетку і змінюючи відстань від груші або піпетки до виробу, майстер регулює товщину і ширину шару ангобу, який наноситься. Особливо ефективним виходить малюнок по свіжонанесеному на виріб ангобному шару.

Представимо **поетапне виконання і декорування тареля** (див. фото на с. 2–3 обкладинки): 1) центрування маси; 2) зміцнення текстури маси; 3) розтягування маси по колу; 4) формування порожнини тареля; 5) вирівнювання дна; 6) вирівнювання краю тареля; 7) формування вінчика; 8) зняття зайвої вологи та вирівнювання вінчика тареля; 9-а, б, в, г, д, е) нанесення ангобного шару для виконання фляндрівки; 10) нанесення ангобного шару у вигляді крапок; 11) розтягування ангобних шарів до центру.

Висновок. В умовах спеціалізованого закладу освіти мистецького профілю уроки ліплення є засобом формування патріотизму, національного виховання й розвитку ціннісного ставлення школярів до народного мистецтва, сприяють загальному і художньо-естетичному розвитку учнів. У процесі занять з ліплення учні розвивають художній смак, творчі здібності, навчаються формувати оригінальні творчі думки, опановують знання, які допомагають освоїти основи професійної майстерності кераміста, поступово вдосконалюючи вміння працювати з глиною, глазурями та фарбами.

Відповідно до програми «Ліплення» для учнів 5–9 класів навчання у КЗ «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат «Дивосвіт» учні опановують, крім багатьох знань про матеріали, їхні властивості, художні інструменти, ще й уміння виготовляти вироби на гончарному крузі, відточують способи виготовлення різноманітних виробів, зокрема різні види глиняного посуду на гончарному крузі, що практикується у 7–8-х класах. Особливостями навчання є опанування послідовності виконання посуду на гончарному крузі та його оздоблення різними способами текстурного та фактурного декорування, що має понад десять різних технік виконання.

Подальших розробок потребують методичні аспекти організації діяльності школярів із формування виробів на гончарному крузі та методичні рекомендації для вчителів мистецьких дисциплін щодо організації занять з ліплення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гарбарев Ю. А. Художественная керамическая мозаика. Омск, 2010. URL: <http://uhimik.ru/garbarev-yurij-alekseevich-hudojestvenaya/index.pdf>
2. Гарбузова Л. Гончарство на Житомирщині. *Українське Гончарство* : Національний культурологічний щорічник. 1994. Опішне : Українське народознавство, 1995. Кн. 2. 231 с.
3. Захарчук-Чугай Р. До проблеми дослідження народного декоративного мистецтва Полісся (за матер. етнограф. експед.). Полісся: мова, культура, історія (матеріали міжнародної конференції). Київ : Асоціація етнологів, 1996. 128 с.
4. Коваленко Т. В. Українська народна глиняна іграшка на уроках художньої праці. Імідж сучасного педагога. 1999. № 4. С. 31–33.
5. Найден О. С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Київ, 1999. 165 с.
6. Охріменко Г. Найдавніші джерела слов'янства. Дrevляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. Вип. 1. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. С. 59–82.
7. Федотов Г. Я. Глина і кераміка. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 166 с.
8. Федотов Г. Послушная глина. Основы художественного ремесла. Москва, 1999. 144 с.
9. Еткін Дж. Кераміка для починаючих. Москва : Арт-Родник, 2006. 129 с.
10. Коваленко О. Гончарство Полтави XVIII століття : монографія. Опішне : Українське народознавство, 2018. 448 с.

REFERENCES

1. Garbarev, Yu. A. (2010). Khudozhestvennaia keramicheskaia mozaika [Artistic ceramic mosaic]. Retrieved from <http://uhimik.ru/garbarev-yurij-alekseevich-hudojestvenaya/index.pdf>
2. Harbuzova, L. (1995). Honcharstvo na Zhytomyrshchyni [Pottery in Zhytomyr region]. In *Ukrainske Honcharstvo: Natsionalnyi kulturolohiichnyi shchorichnyk za 1994 rik*: Vol. 2. Opishne: Ukrainske Narodoznavstvo.
3. Zakharchuk-Chuhai, R. (1996). Do problemy doslidzhennia narodnoho dekorativnoho mystetstva Polissia (za mater. etnohraf. eksped.) [To the problem of research of folk decorative art of Polissia (by

the material of ethnographic expedition)]. In Polissia: mova, kultura, istoriia: Conference Proceedings. Kyiv: Asotsiatsiia etnologiv.

4. Kovalenko, T.V. (1999). Ukrainska narodna hlyniana ihrashka na uroках khudozhnoi pratsi [Ukrainian folk clay toy at art lessons]. *Imidzh Suchasnoho Pedahoha*, 4, 31–33.

5. Naiden O.S. (1999). Ukrainska narodna ihrashka: Istoriia. Semantika. Obrazna svoieridnist. Funktsionalni osoblyvosti [Ukrainian folk toy: History. Semantics. Descriptive originality. Functional features]. Kyiv.

6. Okhrimenko, H. (1996). Naidavnishi dzhherela slovianstva [The Oldest Sources of Slavs]. In *Drevliany: zbirnyk statei i materialiv z istorii ta kultury Poliskoho kraiu*: Vol. 1 (pp. 59–82). Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy.

7. Fedotov, G. Ya. (2002). Glina i keramika [Clay and ceramics]. Moscow: Izd-vo EKSMO-Press.

8. Fedotov, G. (1999). Poslushnaia glina. Osnovy khudozhestvennogo remesla [Positive clay. Fundamentals of artistic crafts]. Moscow.

9. Etkin, Dzh. (2006). Keramika dlia nachinaishchikh [Ceramics for beginners]. Art-Rodnyk.

10. Kovalenko, O. (2018). Honcharstvo Poltav XVIII stolittia [Pottery of Poltava XVIII Century]. Opishne: Ukrainske Narodoznavstvo.

Мусина Н. И., учитель технологии художественной керамики, учитель-методист, КЗ «Малобилозерская специализированная эстетическая школа-интернат «Дивоград» Запорожского областного совета, с. Белозерка, Запорожская обл., Украина, musina34@gmail.com

Формирование изделий на гончарном круге и их декорирование на уроках лепки

Освещены особенности работы учителя художественной керамики по формированию керамических изделий учащимися на уроках лепки в условиях специализированного учреждения художественного профиля. Описана методика формирования изделий на гончарном круге, способы и виды их декорирования. Представлен алгоритм вытягивания кувшина и блюда на круге и их декорирования цветными ангобами с использованием груш и методом фляндровки. Материал статьи адресован студентам, учителям, руководителям кружков общеобразовательных, специализированных школ художественного профиля и учреждений внешкольного образования.

Ключевые слова: ученики основной школы, декор, способы декорирования, гончарный круг, ангобы.

N. I. Musina, Teacher of Technology of Artistic Ceramics, Teacher-Methodist, Malobilozerska Specialized Aesthetic Boarding School “Wonderful World” of the Zaporizhzhia Regional Council, Bilozirka, Zaporizhzhia Region, Ukraine, musina34@gmail.com

Making pottery on a potter's wheel and their decoration at ceramics lessons

The specifics of work of a teacher of artistic ceramics in making pottery by students at ceramics lessons in the conditions of specialized artistic institution of is highlighted. The experience of boarding school in organization of modelling process is described. The technique of making pottery on a potter's wheel, methods and types of their decoration are presented. The main stages of work on the wheel are described: centering, strengthening of the ceramic mass texture, cavity and bottom formation, cylinder formation, designing pottery from the cylinder. The algorithm how to draw a flagon and a plate on a wheel, how to decorate them with colourful engobes using pears and 'fliandrivka' method, is presented. The process and features of decorating artistic ceramics are described. The ways how to decorate pottery in their raw condition, after drying and first firing, are described. Textural decoration of pottery, which includes convex and in-depth decoration of ware surface, is described. The features of textured decoration, which are performed by coloration of the material with ceramic paints, engobes and other materials, as well as by coating with coloured glazes, painting, are indicated. Convex decorations of the pottery surface in a form of relief and attached details, which are characteristic of majolica, terracotta, pottery, earthenware and less commonly for porcelain, and in-depth pottery decorations are described, which are made in different ways: moletage, openwork, inlaid work, sgraffito, carving.

The importance of ceramics lessons as a tool of national education and formation of students' value attitude towards folk art will contribute to students' general, artistic and aesthetic development. The article will be useful for students, teachers, and heads of hobby groups of secondary and specialized schools and out-of-school educational institutions.

Key words: primary school students, decor, methods of decoration, potter's wheel, engobes.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2019 р.